

A Reflection on the Process of Individuality in Shafi'i Kadkani's Poems

Mahin Omidian*

Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran

Abdullah Tolouieh Azar

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran

Abstract

According to Jung, the process of self-discovery or the process of individuality begins with a spiritual need or inner conflict in the person; in this process, organizing among archetypes is the task of the archetype of the “self”. If it can create unity and oneness among other archetypes, one will reach psychological growth and finally recognize the hidden angles within, to self-awareness and wholeness. Individual leads, with the growth of individuality, the person from individual integrity to connection with the world, and in the next stage, unity with the universe and becoming the owner of universal thought. In this research, the poems of Mohammad Reza Shafi'i Kadkani have been studied from the perspective of self-discovery stages, according to Jung's theory. The result of the research shows that the archetypes of anima, shadow, old wise man, death and rebirth, and the hero are in stages of self-discovery in their thought and are coordinated with the "conscious self". They are all compatible. Shafi'i Kadkani has gone through the inner layers of himself, the path of individuality and

---

- The present article is taken from the doctoral dissertation in Persian language and literature, epic literature major, Urmia University.

*Corresponding Author: mahinomidian@urmia.ac.ir

How to Cite: Omidian, M. & Tolouieh Azar, A. (2023). A Reflection on the Process of Individuality in Shafi'i Kadkani's Poems. *Literary Text Research*, 27(98), 35-72. doi: 10.22054/LTR.2021.55698.3182.

psychological growth, and has reached oneness with the universe after self-awareness and connection with the world.

Keywords: Jung, Archetype, Individualization Process, Shafi'i Kadkani, Hero.

1.Introduction

One of the important approaches to criticizing literary works that emerged from the analytical psychology of Carl Gustav Jung (1875-1961) is archetypal criticism.

By presenting fundamental concepts such as the collective unconscious, the archetype, and the process of individuality, Jung established a hypothesis that left a great impact on the knowledge of mythology and literary criticism. He considered the human psyche to include two conscious and unconscious parts. He also divided the unconscious into two parts: personal and collective. The personal unconscious is made up of the individual's experiences and is unique to everyone, but the collective unconscious, beyond personal experiences, is the strongest and most influential reservoir of the mental system, and the archetypes, which are exemplary and universal phenomena, are hidden in it and can manifest themselves at any time and place (Jung, 1952: 96). All the archetypes exist within each person in a potential form, and they actually appear in the right conditions and opportunities and cause a behavioral reaction in humans, but what is important is the harmony between the archetypes. In order for a person to achieve psychological integrity, there must be harmony and coherence between archetypes so that they can achieve psychological growth. Jung introduced this process of psychological growth as the "individuation process". This is the ultimate goal of Jung's psychology, which leads to self-knowledge.

The discussion of the process of individuality in writing poetry, which is a kind of unconscious manifestation of the poet in his conscious, can be investigated because the poet uses his imagination and mental images in writing poetry, and by giving life to these exemplary images and expanding them, he creates his work. In fact, the author of the

literary work is the translator of the collective unconscious and exemplary images for ordinary people (Rashidian, 1370: 76).

In the present research, two collections of Shafi'i Kadkani's poems, "Mirror for Voices" and "The Second Millennium of the Mountain Deer" have been examined to understand the layers of the poet's personality from the point of view of the process of individuality. Shafi'i Kadkani is one of the most successful contemporary poets who has been a poet for several periods, as if he has gone through different stages of the process of individuality. Lyrical, mystical, social, moral, and philosophical issues, the fate of people in society and the world, and the fate of man in the material world are of interest in his thought, and such cases are in internal coherence, which shows that we are facing a poet who started poetry with individual romances and reached universal thoughts. His poetry is a retelling of the moments of unconsciousness that reached oneness with the universe by passing from individuality.

2.Literature Review

Shafi'i Kadkani's poems are of great interest in research, but so far no research has been done on the process of individuality in his poetry. In the field of analyzing the archetypes of his poems, researchers have often examined one or more archetypes without considering the course of individuality. For example, Hassanzadeh-Niri and Jamshidi (2014) in the article " The Archetype of Sacrifice with Look to Hallaj in Poems of Shafi'i Kadkani and Adonis" concluded that their poems have an archetype of sacrifice. Soleimaninejad Mehrabadi (2017) in the article "Positive and negative aspects of the ancient model of anima in the poetry of Shafi'i Kadkani" has examined the ancient model of anima. Pirouz and Bagheri (2019) in the article "The archetypes of death and rebirth in the works of Shafi'i Kadkani and Badie Saqour" (2019) discussed the archetypes of death and rebirth in the collection "Praise of Pigeons" by Shafi'i Kadkani. In none of these studies, the relationship between the archetype and the process of individuality in Shafi'i Kadkani's poetry is the concern of the author,

but in the present article, emphasizing the types of archetypes, the three stages of the process of individuality in his poetry are examined.

3. Methodology

The writing of this article is done with an analytical and descriptive method; information collection is in the form of library study and taking notes. The statistical population is composed of two collections of poems by Shafi'i Kadkani, "A Mirror for Voices" and "The Second Millennium of the Mountain Deer". In the analysis of the sheets, the individual and global thoughts of the poet have been examined in line with the three stages of the process of individuality.

4. Discussion

The three stages of individuality (self-discovery)

According to Jung's psychology, during the process of individuation, the "ego" as the center of self-awareness, is transferred to the "self" as the innermost part of the unconscious. In the exchange between ego and self, "ego" forms the core of self-consciousness and expresses our sense of identity. A strong ego has a balancing aspect and can balance the conscious and unconscious aspects of the personality, but a false ego causes the formation of an autocratic and inconsistent personality. On the other hand, the "self" is the regulating center that causes the personality to mature. This aspect is almost comprehensive of the psyche; at first, it manifests itself only as an inherent possibility, and its growth rate depends on how much the "ego" wants to listen to its messages and achieve self-awareness and realization (Jung, 2012: 250-251). This process is actually moving from detail (ego) to totality (self). "The process of individuation, with the centrality of a significant number of Jungian archetypes, enables the unity of the two core layers of the psyche – self-awareness and unconsciousness – in the form of symbolic acts and during a ritual journey for the hero" (Hosseini and Shakibi-Momtaz, 2014: 19). This causes the emergence of a psychological totality that covers all layers of the psyche (conscious and unconscious) like a big circle.

In passing this path, according to Jung's analytical psychology, there are three stages, which are:

- A) From psychological fragmentation to individual wholeness
- b) From individual wholeness to unification with the world
- c) From the unification with the world to unity with cosmic forces (Yavari, 1396: 112).

At each stage, the reaction of "self" to archetypes creates the character of "ego", and a person can proceed to the next stage or stop there according to the internal reaction. Shafi'I Kadkani is one of the poets who has passed through three stages according to his intellectual content, has perfected individuality by putting aside the old negative archetypes, has cultivated his soul and spirit, and has been able to reach the stage of unity with the world. In the following, this speech is analyzed by giving examples of his poems.

At the beginning of the path of individuality, a person suffers from several psychological ruptures, faces new dimensions of his personality, and is affected. At this stage, if the archetype of "self" can compromise with other archetypes and transfer its positive aspects to the self-conscious "ego", personality balance will be established, and the person will reach wholeness from psychological fragmentation. The most important archetypes of this section in Shafi'I's poetry are Anima, shadow, and wise old man.

Anima: Shafi'I Kadkani has started the poem with a lyrical thought; on this basis, according to his poetry era, the poet's first connection in the process of individuality was formed with the archetype of "anima". The anima is the potential woman inside every man in Jung's school (Modaresi, 2015: 391). In the ancient model of Anima, he mentions the mental lover with romantic descriptions; he brought the term "hidden half-born" with influence from the language of the people of Khorasan. "In Khorasan, the bridegroom is called "Nim-Zad" and "Nim-Zi" fits the theory that man and woman are two lost halves of each other" (Shafi'I Kadkani, 1376: 501-500). The mastery of the poet's "self" over the anima can be seen. According to Jung, the formation of the "self" depends on knowing the anima and controlling it.

Shadow: the dark, hidden, repressed aspects of a person. "Shadow embodies things that a person does not accept about himself, such as low personality traits and other incompatible desires" (Jung, 1371: 182). Shafi'I Kadkani is running away from his shadow and has not surrendered to its desires. Of course, the positive anima helps the poet cross the shadow; it is stated in his poem that the dragon is a symbol of the shadow, and the green speech of the anima repels the dragon.

The wise old man: The archetype of the wise old man appears during the process of individuality when a person needs insight, understanding, and decision-making and is unable to meet this need alone. The wise old man, in this case, compensates for the lack of spirituality. The wise old man knows the ways to reach the goal and the dangers ahead and shows them to the hero (Jung, 1368: 114). Shafi'I Kadkani has paid special attention to the wise old man in his poems, and it is seen in various manifestations such as Khizr, the inner self (the call of the heart), and Pir Muabar.

Individual Wholeness: At this stage, the individual is called to the unconscious realm of the psyche in harmony with the positive anima, subduing subduing the shadow with the companionship of the wise old man. The archetypes that can be seen at this stage are "hero", "journey", and finally "death and rebirth" which a person can successfully pass through to reach his/her individual wholeness so that "ego" can discover "self".

In the journey, the wise old man is with the hero to be his guide in handling the obstacles and in the process of individuation to elevate the personality of the individual. These archetypes are present in Shafi'I Kadkani's poetry; he is always thinking of passing from darkness to light, and as a hero, he has repeatedly repeated his victory over darkness and blackness, which is a symbol of the suffocation and tyranny of society, and has given the audience hope for victory and well-being. In his poem, he talks about the victory over the night (which is the shadow of darkness and suffocation) and breaking the magic fence and the devilish shadow and the Tatar army, which are the manifestations of the shadow, and he wants to be his own sun and invites the audience to break the magic fence.

Death and rebirth: at this stage, a person is reborn with a symbolic death to experience the sublime life. In Shafi'I Kadkani's poetry, the symbols of spring, phoenix, tree, and love are the symbols of rebirth, which the poet emphasized in many poems. After experiencing the archetype of death and rebirth, the hero is on the verge of discovering "himself".

Self-discovery: In self-discovery, after rebirth, the conscious "ego" is placed against the unconscious "self". In the poem "The One Who Recites", the poet clearly introduces two egos in himself. That ego that sits and walks and... is self-aware, and that "conscious ego" that recites is equivalent to the term "self".

He attributes all the daily and physical behaviors to "ego", but he attributes reciting, which is one of the most subtle human actions and an internal matter, to "conscious self" or "self" and this is the union of conscious and unconscious.

Fication with the world

According to Jung, the events of the outside world are, in many cases, a reflection of the human psyche. Jung proposes the idea of non-causal parallelism and calls it "symmetry". At this stage of the process of individuality, not only is unity established between consciousness and unconsciousness, but the person also feels unified with the world. Shafi'I Kadkani has reached a higher level than individual wholeness to unify with the world, as he considers the world to be the result of his thoughts and expression of existence:

What is the world other than the expression of our existence? (Shafi'I Kadkani, 1376: 130).

In poems that have a philosophical and mystical nature, the poet tends to see his existence as one with the world and to be a part of the world. An example of that is the poem "Zandeh-ye Bidar" in which he moves away from his poem and like a song from outside the curtain in the circle of restlessness (several psychological ruptures), loses himself (individual wholeness), tries a new order in the field of faith (unification with the world), and sees himself as a galaxy or particles of objects. He sees (unification with cosmic forces). They are there and he congratulates salvation to himself.

5. Conclusion

The present study was a reflection on Shafi'i Kadkani's poetry concerning the three stages of the process of individuality, according to Jung's theory. What is obtained from the analysis of his poems is that the evolution of Shafi'i Kadkani's personality is consistent with the process of self-discovery in the three stages of Jung's analytical psychology. By benefiting from mystical-philosophical, social, and lyrical thoughts, the poet has been able to recite different themes with the nature of his time, and in different poetic eras, he has been successful as a poet who had a correct understanding of his time and thought. His poetic works, in connection with Jung's psychology, show the harmony between archetypes in such a way that the poet's unconscious "self" is reconciled with the conscious "ego".

During the process of individuation, the poet's "self" has been freed from "psychological fragmentation" by reaching his "anima" and subduing the "shadow" under the guidance of the "old wise man". In the next stage, with the beginning of the "archetype of the journey" and the transformation of "ego" into "hero" with the experience of "death and rebirth", "individual wholeness" has been achieved. After individual wholeness, by "recovering from everything and seeing oneself as the world", he has reached "unification with the world". Until he reached the last stage in his spiritual quest, which is "unification with cosmos" and described himself as "a particle in the galaxy". Shafi'i Kadkani is the hero of the process of individuality in his poems and congratulates his salvation in this way - he says congratulations on your salvation.

تأملی بر فرآیند فردیت در اشعار شفیعی کدکنی

مهین امیدیان * دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

عبداله طلوعی آذر استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

چکیده

بر اساس نظریه یونگ، سیر خویشن‌یابی یا فرآیند فردیت با یک نیاز روحی یا تضاد درونی در شخص آغاز می‌شود؛ در این فرآیند، سازماندهی در میان کهن‌الگوها وظیفه کهن‌الگوی «خود» است که اگر بتواند وحدت و یگانگی میان کهن‌الگوهای دیگر ایجاد کند، فرد به رشد روانی می‌رسد و سرانجام شناخت زوایای پنهان درون به خودآگاهی و تمامیت فردی منجر می‌شود. با رشد فردیت، شخص از تمامیت فردی به پیوستگی با جهان و در مرحله بعد یگانگی با کیهان می‌رسد و صاحب اندیشه جهانی می‌شود. در این پژوهش، اشعار محمدرضا شفیعی کدکنی از نظرگاه مراحل خویشن‌یابی طبق نظریه یونگ بررسی شده است. دستاورد پژوهش نشان می‌دهد که کهن‌الگوهای آنیما، سایه، پیر دانا، مرگ و تولد دوباره و قهرمان در مراحل خویشن‌یابی در اندیشه او وجود دارد و با «من خود آگاه» هماهنگ شده است، کهن‌الگوی «خود» نیز با تمامی آن‌ها سازگار است. شفیعی کدکنی با گذر از لایه‌های درونی خویشن، سیر فردیت و رشد روانی را سپری کرده، پس از خودآگاهی و پیوستگی با جهان به یگانگی با کیهان رسیده است.

کلیدواژه‌ها: یونگ، کهن‌الگو، فرآیند فردیت، شفیعی کدکنی، قهرمان.

مقدمه

از رویکردهای مهم نقد آثار ادبی برآمده از روانشناسی تحلیلی کارل گوستاو یونگ^۱ (۱۸۷۵-۱۹۶۱) نقد کهن‌الگویی است. یونگ با ارائه مفاهیم بنیادینی چون ناخودآگاه جمعی^۲، کهن‌الگو^۳ و فرآیند فردیت^۴، فرضیه‌ای را پایه‌گذاری کرد که تأثیر بسیاری در دانش اسطوره‌شناسی و نقد ادبی به جا گذاشت. وی روان انسان را شامل دو بخش خودآگاه و ناخودآگاه دانسته است. ناخودآگاه را نیز به دو بخش شخصی و جمعی تقسیم کرده است؛ ناخودآگاه شخصی از تجربیات فرد تشکیل می‌شود و برای هر کس منحصر به فرد است، اما ناخودآگاه جمعی، فراتر از تجربه‌های شخصی، قوی‌ترین و بانفوذترین مخزن سیستم روان است و کهن‌الگوها که مظاهر نمونه‌وار و همگانی روان هستند در آن پنهانند و می‌توانند در هر زمان و مکان خود به خود جلوه‌گر شوند (یونگ، ۱۳۵۲: ۹۶). این آثار مربوط به مشهودات حسی و مدرکاتی است که بر ذهن نیاکان بشر، عارض و در نسل‌های متوالی تکرار شده است. یونگ آن‌ها را کهن‌الگو نامیده است (شمیسا، ۱۳۸۱: ۷) که برای آن انواع متعددی ذکر کرده‌اند و اغلب «در قالب تصاویر و نمادهایی عرضه می‌شوند که میان همه اقوام مشترک است» (ستاری، ۱۳۶۶: ۶۴).

تمامی کهن‌الگوها در درون هر فرد به صورت بالقوه وجود دارند و در شرایط و فرصت مناسب به صورت بالفعل ظهور می‌کنند و باعث واکنش رفتاری در انسان می‌شوند، اما آنچه مهم است، هماهنگی میان کهن‌الگوهاست. برای اینکه فرد به یکپارچگی روانی دست یابد باید هماهنگی و انسجام میان کهن‌الگوها برقرار باشد تا فرد بتواند به رشد روانی برسد. یونگ این سیر رشد روانی را به عنوان «فرآیند فردیت» معرفی کرده است. این موضوع هدف غایی روان‌شناسی یونگ است که منجر به خودشناسی می‌شود.

بحث فرآیند فردیت در سرودن شعر که نوعی تجلی ناخودآگاه شاعر در خودآگاه اوست، قابل بررسی است؛ زیرا شاعر در سرودن شعر از تخیلات و صور ذهنی خویش بهره می‌گیرد و با جان بخشیدن به این صور مثالی و بسط و گسترش آن اثرش را خلق می‌کند.

-
1. Jung, C. G.
  2. Collective unconscious
  3. Archetype
  4. process of individuality

در واقع پدید آورنده اثر ادبی، ترجمان ناخودآگاه جمعی و صور مثالی برای مردم عادی است (رشیدیان، ۱۳۷۰: ۷۶).

در پژوهش حاضر، دو مجموعه شعر شفيعی کدکنی «آینه‌ای برای صداها» و «هزارهٔ دوم آهوی کوهی» با هدف شناخت لایه‌های شخصیتی شاعر از منظر فرآیند فردیت بررسی شده است. شفيعی کدکنی از موفق‌ترین شاعران معاصر قبل و بعد از انقلاب اسلامی است که چند دوره شاعری دارد و گویی مراحل مختلف فرآیند فردیت را طی کرده است. موضوع‌های غنایی، عرفانی، اجتماعی، اخلاقی، فلسفی، سرنوشت مردم جامعه و جهان، سرنوشت انسان در جهان مادی در اندیشه او مورد توجه هستند و این موارد در یک انسجام درونی قرار دارند که نشان می‌دهد با شاعری مواجه هستیم که با عاشقانه‌های فردی شعر را آغاز کرده و به اندیشه‌های جهانی رسیده است. شعرش بازگویی لحظه‌های ناخودآگاهی است که با گذر از فردیت به یگانگی با جهان هستی رسیده است.

۱. پیشینه پژوهش

اشعار شفيعی کدکنی در تحقیقات بسیار مورد توجه است، اما تاکنون هیچ پژوهشی در موضوع فرآیند فردیت در شعر او انجام نشده است. در حوزهٔ تحلیل کهن‌الگویی اشعارش، محققان اغلب یک یا چند کهن‌الگو را بدون در نظر گرفتن سیر فردیت مورد بررسی قرار داده‌اند؛ از جمله حسن‌زاده نیری و جمشیدی (۱۳۹۴) در مقالهٔ «کهن‌الگوی ایثار با نگاهی به حلاج در اشعار شفيعی کدکنی و آدونیس^۱» نتیجه گرفته‌اند که اشعار آن‌ها کهن‌الگوی ایثار دارد.

سلیمانی‌نژاد مهرآبادی (۱۳۹۷) در مقالهٔ «نمودهای مثبت و منفی کهن‌الگوی آنیما^۲ در شعر شفيعی کدکنی» کهن‌الگوی آنیما را بررسی کرده است.

پیروز و باقری (۱۳۹۹) در مقالهٔ «کهن‌الگوی مرگ و نوزایی در آثار شفيعی کدکنی و بدیع صقور» (۱۳۹۹) به کهن‌الگوی مرگ و نوزایی در مجموعهٔ «ستایش کبوترها» از شفيعی کدکنی پرداخته است.

---

1. Adonis
2. Anima Archetype

در هیچ‌کدام از پژوهش‌های اشاره شده، ارتباط کهن‌الگو با فرآیند فردیت در شعر شفيعی کدکنی مورد توجه نویسنده نیست، اما در مقاله حاضر با تأکید بر انواع کهن‌الگوها، مراحل سه‌گانه فرآیند فردیت در شعر او بررسی شده است.

۲. روش پژوهش

نگارش مقاله حاضر با روش تحلیلی-توصیفی انجام شده است. گردآوری اطلاعات به صورت مطالعه کتابخانه‌ای و فیش‌برداری است. جامعه آماری، دو مجموعه شعر شفيعی کدکنی «آینه‌ای برای صداها» و «هزاره دوم آهوی کوهی» است. در تجزیه و تحلیل فیش‌ها، اندیشه‌های فردی و جهانی شاعر همسو با مراحل سه‌گانه فرآیند فردیت بررسی شده است.

۳. یافته‌ها

۳-۱. مراحل سه‌گانه فردیت (خویش‌یابی)

براساس روانشناسی یونگ، طی فرآیند فردیت «من^۱» به عنوان مرکز خودآگاهی به «خود^۲» به عنوان درونی‌ترین بخش ناخودآگاهی، منتقل می‌شود. در تبادل من و خود، «من» هسته اصلی خودآگاه را تشکیل می‌دهد و بیانگر حس هویت ماست. من قوی، خاصیت تعادل-بخشی دارد و می‌تواند جنبه خودآگاه و ناخودآگاه شخصیت را به توازن برساند، اما من کاذب سبب شکل‌گیری شخصیت خودکامه و ناسازگار می‌شود. در مقابل «خود» مرکز تنظیم‌کننده‌ای است که باعث بلوغ شخصیت می‌شود. این جنبه تقریباً جامع روان است؛ چراکه ابتدا فقط به صورت یک امکان ذاتی جلوه‌گر می‌شود و میزان رشد آن بسته به این است که تا چه حد «من» بخواهد به پیام‌هایش گوش فرا دهد و آن را به خودآگاه شدن و به تحقق رسیدن نایل سازد (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۵۰-۲۵۱). این فرآیند در واقع حرکت از جزئیت (من) به سوی کلیت (خود) است.

«فرآیند فردیت، با مرکزیت حجم قابل توجهی از کهن‌الگوهای یونگی، یگانگی دو لایه محوری روان-خودآگاهی و ناخودآگاهی-را در قالب اعمالی نمادین و طیسفیری آیینی برای قهرمان میس می‌سازد» (حسینی و شکیبی ممتاز، ۱۳۹۴: ۱۹). این امر سبب پدید

---

1. Ego

2. Self

آمدن کلیتی روانی می‌شود که چون دایره‌ای بزرگ همه لایه‌های روان (خودآگاه و ناخودآگاه) را می‌پوشاند. در گذران این مسیر، ر طبق روانشناسی تحلیلی یونگ مراحل سه‌گانه‌ای وجود دارد که عبارتند از:

الف- از چندپارگی روانی به تمامیت فردی^۱

ب- از تمامیت فردی به پیوستگی با جهان^۲

ج- از پیوستگی با جهان به یگانگی با نیروهای کیهانی^۳ (یاوری، ۱۳۹۶: ۱۱۲).

در هر مرحله، واکنش «خود» به کهن‌الگوها، شخصیت «من» را می‌سازد و فرد با توجه به عکس‌العمل درونی، می‌تواند به مرحله بعد راه یابد یا در همانجا متوقف شود. شفיעی کدکنی از شاعرانی است که طبق محتوای فکری از مراحل سه‌گانه عبور کرده و فردیت کمال یافته دارد که با کنار نهادن کهن‌الگوهای منفی به پرورش روح و روان خود رسیده و توانسته به مرحله یگانگی با جهان برسد. وی با مضمون غنایی، شاعری را آغاز کرد، خیلی زود به شعر اجتماعی گرایید و در کنار این مضامین به رشد شخصیت شاعری رسید که مضامین مختلف عرفانی در اشعارش دیده می‌شود، واکاوی اندیشه‌هایش در این مضامین، موفقیت وی را در فرآیند فردیت نشان می‌دهد. در ادامه با بیان نمونه‌هایی از اشعارش، این گفته‌ها تحلیل می‌شود.

۲-۳. تحلیل مراحل سه‌گانه فرآیند فردیت در شعر شفיעی کدکنی

۱-۲-۳. چند پارگی روانی

در آغاز راه فردیت، شخص دچار چند پارگی روانی است که با ابعاد تازه‌ای از شخصیت خویش مواجه می‌شود و تحت تأثیر قرار می‌گیرد. در این مرحله اگر کهن‌الگوی «خود» بتواند با کهن‌الگوهای دیگر سازش داشته باشد و جنبه‌های مثبت آن را به «من» خودآگاه انتقال دهد، تعادل شخصیتی ایجاد می‌شود و فرد از چندپارگی روانی به تمامیت می‌رسد. مهم‌ترین کهن‌الگوهای این بخش در شعر شفיעی کدکنی در موارد زیر است.

-
1. Individualwholeness
  2. Unification with the world
  3. unification Cosmic

۳-۲-۱-۱. آنیما^۱

شفیعی کدکنی، شعر را با اندیشه‌غنائی آغاز کرده است، بر این مبنا با توجه به دوران شاعری اش، ارتباط اول «خود» شاعر در فرآیند فردیت با کهن‌الگوی «آنیما» شکل گرفته است. آنیما زن بالقوه درون هر مردی در مکتب یونگ است (مدرسی، ۱۳۹۵: ۳۹۱). به عقیده یونگ «گرایش به فردیت، اغلب به شکلی پوشیده در عشق مفراط اشخاص به راز یکدیگر پنهان است. در حقیقت عشقی که از حد متعارف فراتر رود، سرانجام به راز تمامیت دست می‌یابد» (یونگ، ۱۳۵۲: ۳۱۸). شفیعی کدکنی در کهن‌الگوی آنیما با توصیف‌های عاشقانه از معشوق ذهنی یاد می‌کند. وی اصطلاح «نیم‌زاد نهان» را با تأثیر از زبان مردم خراسان آورده است. «در خراسان به نام‌زد «نیم‌زاد» می‌گویند و «نیم‌زی» با این نظریه که مرد و زن را دو نیمه گمشده یکدیگر تصویر می‌کند، بسیار تناسب دارد» (شفیعی - کدکنی، ۱۳۷۶: ۵۰۰-۵۰۱).

شفیعی کدکنی عاشق است و تمنای رسیدن به نیم‌زاد نهانش را دارد که می‌توان آن را آنیمای پنهان شاعر نامید.

عشق، جان آفریدن است از تن
گرچه پایان آن تنی تنهاست
عطشی بهر «نیم‌زاد» نهان
که رسیدن به او تمنای ماست.

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۹۳)

پیوسته در فکر رسیدن به اوست و از خود گریزان است.

از خویش گریزانم و سوی تو شتابان....

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۳۶۸)

خواستار یکی شدن با معشوق است.

به جان، جوشم که جوای تو باشم

خسی بر موج دریای تو باشم

(همان: ۱۵)

هر چه می خواهد در معشوق وجود دارد.

بیرون ز تو نیست آنچه می خواسته‌ام

فهرست کتاب آرزوهای منی

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۲۳)

شاعر در خیال خلوت خود با معشوق زندگی می کند.

با خیالت خلوتی آراستم.

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۲۵)

نهانی با خیالت بزم ما آینه‌بندان بود.

(همان: ۴۳)

دیگر ابیات (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۳۸، ۴۱، ۳۱۷ و ۳۶۸).

تسلط «خود» شاعر بر آنیما دیده می شود، جنبه منفی آنیما در اندیشه شفیع کدکنی وجود ندارد. در نظر یونگ، شکل گیری «خود» در گرو شناختن آنیما و کنترل آن است، مراحل تحول آنیما در شکل گیری «خود» چهار مرحله است: اول مرحله غریزی، دوم جنبه رمانتیک، سوم عشق روحانی و چهارم خرد متعالی که حتی از مقدس ترین و پاک ترین عناصر هم فراتر می رود (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۹۰). رسیدن به مرحله نهایی زمانی است که فرد بر آنیما پیروز می شود و این زمانی ممکن می شود که شخص با جنبه های منفی آن مبارزه کند و با آن مشتبه نشود در این صورت «ناخودآگاه، خصیصه خود را تغییر می دهد و به شکل نمادین جدیدی که نمایانگر «خود» یعنی درونی ترین هسته روان است، پدیدار می شود» (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۹۵).

آنیمای شفیع کدکنی جلوه ای هدایت گر و سازنده دارد و به مرتبه خرد متعالی رسیده است؛ چنانکه مرحله غریزی ندارد، در شعرش توصیف های ارو تیک وار دیده نمی شود و توصیف های او از معشوق با جنبه رمانتیک آغاز شده که آمیخته با عشق به طبیعت و عشق

عرفانی است. در توصیف‌هایش از طبیعت، آنیمای خود را باغ و باران و بهاران و روشنایی می‌خواند، مانند نمونه‌های زیر:

- آفتابی است که ظلمت را کنار می‌زند:

آسمان آرزوهای مرا
روشنای خنده ناهید باش
... آفتاب ظلمت تردید باش

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۲۵)

- معشوق سپیده شام تار او است:

نگاه و حیرت آینه محو جلوه‌توست
سپیده سحر شام تار آینه‌ای

(همان: ۴۴)

- باغ و گل و سحر و آب و ... در معشوق جلوه کرده است:

ای صفای جاودان هر چه هست:
باغ‌ها، گل‌ها، سحرها، آب‌ها
... در خرام نازنینت جلوه کرده

(همان: ۱۶-۱۷)

- او آینه باران و بهار است و به بوستان شادابی می‌دهد.

آینه باران و بهار چمنی
شادابی بوستان و سرو و سمنی

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۲۳)

در عشق عرفانی، آنیما جنبه دینی یافته است، همانطور که «آنیما یا اصل زنانه روان، دین را فعال می‌کند» (مورنو^۱، ۱۳۷۶: ۷۱). در شعر شفیی کدکنی معشوق جلوه‌ای اشرافی

دارد، تلقین شعر می‌کند و فرد را به یک مکاشفه روحانی هدایت می‌کند که همان خرد متعالی آنیماست.
در شعری معشوق را «آذرخش مقدس» می‌نامد و میان دل خویش و دریا که وسعت بزرگی دارد جای دیگری برای او می‌سازد.

تو را در نفس‌های خود
آشیاں دادم ای آذرخش مقدس!
میان دل خویش و دریا
برای تو جایی دگر بایدم ساخت
در ایجاز باران و جایی
که نشنفته باشد
صدای قدم‌ها و هیهای غم را

(همان: ۳۳۷)

- معشوق مشکل‌گشاست و دست‌های او پلی به رؤیت خداست:

چشم‌های تو
میزبان آفتاب صبح سبز باغ‌هاست
واژه‌های تو
کلید قفل‌های ماست
آفریدگار و یار روشنی
دست‌های تو
پلی به رؤیت خداست

(همان: ۳۳۴-۳۳۵)

۳-۲-۱-۲. سایه^۱

جنبه‌های تاریک، پنهانی، سرکوب شده درون آدمی است. «سایه چیزهایی را تجسم می‌بخشد که شخص آن‌ها را در مورد خود نمی‌پذیرد، مثل ویژگی‌های پست شخصیت و

---

1. shadow

سایر امیال ناسازگار» (یونگ، ۱۳۷۱: ۱۸۲). کهن‌الگوی «من» همواره با «سایه» در ستیز است و یونگ این ستیز را «نبرد نجات» می‌نامد که برای دست یافتن به خودآگاهی به صورت نبرد میان قهرمان کهن‌الگویی با قدرت‌های شرور آسمانی به هیأت ازدها و دیگر اهریمنان نمود پیدا می‌کند (یونگ، ۱۳۵۲: ۱۸۰).

شفیعی کدکنی از سایه‌خویش گریزان است و تسلیم امیال آن نشده است. ابیات زیر نمونه‌درگیری و گفت‌وگوی شاعر با سایه می‌تواند باشد؛ آن را پرده تاریک و خاموشی نزدیک می‌خواند و آنچه می‌بیند را دوست ندارد.

هیچ می‌دانی چرا، چون موج
در گریز از خویشتن، پیوسته می‌کاهم؟
زان که براین پرده تاریک،
این خاموشی نزدیک
آنچه می‌خواهم نمی‌بینم
و آنچه می‌بینم نمی‌خواهم

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۲۹۵)

در اشعار اجتماعی نیز می‌بینم، شاعر با روحیه‌ مقاومت، انسان‌های مستکبر و ظالم که شادی و آزادی را از جامعه گرفته‌اند، نکوهش می‌کند. در ابیات زیر «دیو» و «دیوار» نماد چنین افرادی هستند و در عین حال نماینده‌سایه می‌توانند باشد که شاعر با آن مواجه می‌شود.

کنار باور سبز صنوبرها
میان شمعدانی‌ها و شبدرها
جهان در لحظه‌ای زیباست
اگر این ظلمت و زنگار
که می‌بندد ره‌دیدار،
بگذارد
تمام روشنایی باران
مدیخ رستگاری‌هاست

فراخای جهان سرشار از آزادی و شادی‌ست
اگر این دیو و دیوار بگذارند

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۴۶-۲۴۷)

البته آنیمای مثبت، یاری‌گر شاعر در عبور از سایه است. در شعر زیر، اژدها نمادی از سایه است و گفتار سبز آنیما دافع اژدهاست.

در سکوت‌م اژدهایی خفته است
که دهانش دوزخ این لحظه‌هاست
کن خموش این دوزخ از گفتار سبز
کان ز مرد دافع
این اژدهاست

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۱۹)

مهم‌ترین کهن‌الگو که برای عبور از سایه مؤثر است، کهن‌الگوی «پیر دانا» است که فرد را از چندپارگی روانی نجات می‌دهد. در شعر شفیی کدکنی، شاعر به کمک آن از سایه عبور کرده و به تمامیت فردی رسیده است.

۳-۲-۱-۳. پیر دانا^۱

کهن‌الگوی پیر دانا طی فرآیند فردیت، زمانی پدیدار می‌شود که انسان نیازمند درون‌بینی، تفاهم و تصمیم‌گیری است و قادر نیست به تنهایی این نیاز را برآورد. پیر دانا در این حالت کمبود معنوی را جبران می‌کند. پیر راه‌های رسیدن به مقصود و خطرات پیش رو را می‌داند و آن را به قهرمان نشان می‌دهد (یونگ، ۱۳۶۸: ۱۱۴). شفیی کدکنی به پیر دانا در اشعارش توجه ویژه داشته است و با جلوه‌های مختلفی مثل خضر، خود درونی (ندای دل) و پیر مُعَبَّر دیده می‌شود.

در ابیات زیر عشق و جنون همانند خضر، راهنمای شاعر به مقصد است که با روحیه عرفانی به فنا از جسم می‌اندیشد و این رهایی کامل از چند پارگی روانی است.

---

1. wise old man

خضر راهم شد جنون تا دل به مقصد راه برد
کی به جایی می‌رسد ار مرشدی کامل نداشت

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۴۹)

در ابیات زیر نیز عشق جنون آمیز، خضر راه اوست تا به چشمه خورشید برسد.

... گرچه زان چشمه خورشید در خشان دورم
خضر راه من سرگشته شو ای عشق که من
می‌روم راه و ز پایان بیابان دورم
کی سر خویشتن باشد و سامان خرد
من که در راه جنون از سر و سامان دورم

(همان: ۶۵)

در کنار عشق و جنون، دیده می‌شود که شاعر با «دل خویش» ارتباط دارد و آن نمودی از «خود» ناخودآگاه اوست که چون پیری راهنما، جلوه‌ای از جهان درون را به شاعر می‌نماید؛ همان‌طور که در نظریه یونگ راهنمایی‌هایی «خود» به عنوان پیردانا می‌تواند «من» را به خودآگاه شدن نائل سازد (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۵۲).

شفیعی کدکنی در شعر «معراج‌نامه» (۱۳۸۳: ۳۹۷-۴۰۶) با سروش دل خویش به معراج می‌رود و با توصیف چند وادی حقایق تلخ جامعه را می‌بیند.

اندیشه عارفانه «سفر در خویشتن» برای رسیدن به معبود در اشعار عرفانی مورد نظر شاعر است که در ارتباط با فرآیند فردیت، همان هماهنگی و ارتباط «خود» و «من» است. نمونه در شعر «شرمنده برق» در طلب معشوق در درون خویشتن سفر می‌کند و با جلوه معشوق از خویش بیرون می‌آید و خویشتن خود را همچون سایه، حایل میان خود و دوست می‌بیند.

در سیر طلب رهرو کوی دل خویشم
چون شمع ز خود رفتم و در منزل خویشم
جز خویشتم نیست پناهی که در این بحر
گرداب نفس باخته ام ساحل خویشم
در خویش سفر می‌کنم از خویش چو دریا

دیوانه دیدار حریم دل خویشم
بر شمع و چراغی نظرم نیست درین بزم
آب گهرم روشنی محفل خویشم
در کوی جنون می‌روم از همت عشقش
دلباخته‌ی راهبر کامل خویشم
با جلوه‌اش از خویش برون آمدم و باز
آینه صفت پیش رخس حایل خویشم
خاکستر حسرت شد و بر باد فنا رفت
شرمنده برق سحر از حاصل خویشم

(همان: ۸۸)

در شعر «خواب‌گزاری» که شاعر امید بهبودی جامعه را دارد، «پیر معبر» نماد پیردانا است که در خواب او را به روشنایی نوید می‌دهد. «خواب» به عنوان یک عامل محرک می‌تواند فرد را در فرآیند فردیت یاری دهد. «با ملاحظه مداوم رؤیاهای می‌توان نوعی گرایش رهبری‌کننده را دید که فرآیند‌گند و نامحسوس رشد روانی را می‌آفریند. رؤیای آینده‌نگر، روند رو به رشد سایه را متوقف می‌کند... در حقیقت، این رؤیا تدبیری برآمده از اعماق ناخودآگاهی برای واپس زدن کهن‌الگوی سایه است... رؤیا دریچه‌ای به ناخودآگاه می‌گشاید و پیر دانا راه‌حل را به دست قهرمان می‌دهد» (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۴۷-۲۵۲).

چه خواب بود خدایا که
دوش من دیدم
کویر سوخته‌ای آسمان شعله‌وری
به هر کرانه کمینگاه اهرمن دیدم
گشود پیر معبر لبان خشک ز هم
... تو را گزارش رویا نشانه‌ها دارد
ز روشن افق‌ها در آن سوی شب کور
... به انتظار عزیز کویرها سوگند
که دشت‌ها همه شاداب و بارور گردند

به اعتماد نجیب برزگ‌ها سوگند
که باغ‌ها همه سرشار بار و برگردند.

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۱۴۳-۱۴۴)

۳-۲-۲. تمامیت فردی^۱

در این مرحله، فرد در هماهنگی آنیمای مثبت و مقهور کردن سایه با همراهی پیردانا به قلمرو ناخودآگاه روان فراخوانده می‌شود. کهن‌الگوهایی که در این مرحله دیده می‌شود، «قهرمان»، «سفر»، و سرانجام «مرگ و تولد دوباره» است که فرد با عبور موفق از آن‌ها به تمامیت فردی خویش می‌رسد تا «من» به کشف «خود» نایل بشود.

۳-۲-۲-۱. قهرمان^۲ و سفر^۳

قهرمان و سفر لازم و ملزوم هم هستند، شخص در فرآیند فردیت طی کشف «خود» باید سفری آغاز کند «لزوم وجود سفر اسطوره‌ای از آن روست که هر انسانی باید برای رسیدن به حیاتی معتبر و حقیقی و آفریننده، آزمون‌هایی سخت، همچون تنهایی و ناامیدی و بحران‌های عاطفی را از سر بگذراند» (الیاده^۴، ۱۳۶۸: ۲۴۴). در واقع قهرمان در نقش یک منجی ظاهر می‌شود که در سفری طولانی باید وظایف سنگینی را به انجام برساند و رنج و شکنجه را تحمل کند تا از مرحله خامی و بی‌خبری به مرحله بلوغ و کمال دست یابد (گورین و همکاران^۵، ۱۳۸۳: ۱۷۹). در سفر نیز پیردانا همراه قهرمان است تا راهنمای او در عبور از موانع باشد و در سیر فرآیند فردیت باعث تعالی شخصیت فرد شود. این کهن‌الگوها در شعر شفیع کدکنی موجود است؛ او شاعر مقاومت است و در شعر اجتماعی روحیه یأس و ناامیدی عمیق در شعرش دیده نمی‌شود، همواره در فکر عبور از تاریکی به روشنایی است و به مثابه قهرمان، پیروزی خویش را بر ظلمت و سیاهی که نمادی از خفقان و استبداد جامعه است، بارها تکرار کرده و مخاطب را به پیروزی و بهروزی امید داده است. در ابیات زیر پیروزی بر شب که سایه ظلمت و خفقان است را این‌گونه بیان می‌کند:

1. individual wholeness
2. hero
3. voyage
4. Eliade, M.
5. Guerin, W. et al.

شب ذوب شد و رفت

وز راه من و تو

آن کوه گران

مشت غباری شد و برخاست

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۳۱۹)

در ابیات زیر همانند قهرمانی از شکستن حصار جادویی و سایه دیوسار و سپه تبار که نمود سایه هستند، سخن می‌گویند و می‌خواهد خود، آفتاب خود باشد و مخاطب را به شکستن حصار جادویی دعوت می‌کند.

نَفَسَم گرفت ازین شب، در این حصار بشکن

ر این حصار جادویی روزگار بشکن

... لب زخم دیده بگشا، صف انتظار بشکن

«سر آن ندارد امشب که بر آید آفتابی؟»

تو خود آفتاب خود باش و طلسم کار بشکن

... شب غارت تاران، همه سو فکنده سایه

تو به آذرخشی این سایه دیوسار بشکن

ز برون کسی نیاید چو به یاری تو، اینجا،

تو ز خویشتن برون آ، سپه تبار بشکن

(همان: ۴۳۴-۴۳۵)

شعر «عبور» نمونه کهن‌الگوی سفر و مرگ و تولد دوباره است. توصیف سفر ادامه‌داری است که شاعر در آن کنار رفتن شب و آمدن صبح را می‌گوید و از منظر روانشناسی، مرگ و تولد دوباره را می‌رساند، ادامه سفر، ادامه زندگی است.

سفر ادامه دارد و بهار، با تمام وسعتش

مرا که مانده ام به شهر بند یک افق

به بیکرانه می برد

و من به شکر این صفا

و

این رهایی رهاتر از خدا

تمام بود خویش را

- که لحظه‌ای ست از ترنم غریب سیره‌ای -

نثار بی‌کرانی تو می‌کنم

زمان ادامه دارد و سفر تمام می‌شود.

(همان: ۱۵۹-۱۶۰)

شعر «اضطراب ابراهیم» بیانگر حضور شاعر در آستانه ورود به ناخودآگاهی و آغاز تمامیت فردی است. از داستان ذبح حضرت اسماعیل و اضطراب حضرت ابراهیم و توصیف تقابل دلبستگی پدرانه از یک سو و اطاعت امر خداوند از دیگر سو، برای بیان کشمکش درونی خویش در مسیر فردیت بهره‌جسته است. اضطراب جنگ با ضمیر ناگزیر خویش و خوف و رجا، نمود سفر و گذر از یک بحران عاطفی است. تضاد دو بُعد روحی «خود» و «سایه» با مفهوم جنگ لحظه لحظه با ضمیر خویش ترسیم شده است. شاعر در ضمیر خود دو صدا می‌شنود که از آن با نام بانگ پاک و بانگ خاک یاد می‌کند. سرانجام شعر نیز به دنبال صدای روشنا می‌گردد.

لحظه لحظه با ضمیر خویش جنگ می‌کنیم

... همچو آن پیمبر سپید موی پیر

لحظه‌ای که پور خویش را به قتلگاه می‌کشید

از دو سوی

این دو بانگ را،

به گوش می‌شنید

بانگ خاک سوی خویش و

بانگ پاک سوی خویش؟

هان چرا درنگ

با ضمیر ناگزیر خویش جنگ

این صدای او،
صدای ما،
صدای خوف یا رجای کیست؟
از دو سوی کوشش و کشش
بستگی و رستگی
نقشی از تلاطم ضمیر و
ژرفنای خواب اوست
اضطراب ما
اضطراب اوست
گوش کن بین!
این صدا صدای کیست؟... این صدا
که از عروق ارغوان و برگ روشن صنوبران
می‌رسد به گوش
این صدا
خدای را
صدای روشنای کیست؟

(همان: ۴۲۳-۴۲۷)

۳-۲-۲-۲. مرگ و تولد دوباره^۱

در این مرحله فرد با مرگ نمادین دوباره زاده می‌شود تا حیات متعالی را تجربه کند. ولادت مجدد تجربه‌ای مذهبی است که نوآموز با گذر از آزمونی دشوار به نگرشی قاطع و متفاوت نسبت به جهان و حیات می‌رسد. او مرگی نمادین را تجربه می‌کند که رستاخیزی دوباره را در پی دارد و به جهان و حیات می‌رسد و به پایان دوران تردید، جهل و کفر اشاره دارد (فروزانفر، ۱۳۷۰: ۹۶).

در شعر شفیع‌ی کدکنی نمادهای بهار، ققنوس، درخت و عشق مظهر تولد دوباره هستند که شاعر در اشعار متعددی تأکید کرده است. در ابیات زیر این تمنای درونی را در قالب

---

1. death & Rebirth

مرگ ققنوس و آمدن بهار و رشد درختان توصیف می‌کند. «ققنوس از مظاهر بارز کهن‌الگوی مرگ و تولد دوباره است» (بروس میت فورد^۱، ۱۳۸۸: ۱۱۲). او با صدای بال ققنوس در آرزوی زادنی دوباره است.

صدای بال ققنوسان صحراهای شبگیر است
که بال‌افشانِ مرگی دیگر
اندر آرزوی زادنی دیگر
... خوشا مرگی دگر،
با آرزوی زایشی دیگر

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۲۴۵ - ۲۴۶)

در بیت زیر بهار نمودی از تولد دوباره است.

بردی مرا بدان سوی ملکوت زمین
وین زادنِ دوباره
بهاری بود

(همان: ۳۴۲)

در ابیات زیر مرگ و تولد انسان را به درختی تشبیه می‌کند. به عقیده یونگ نیز «فرآیند فردیت انسان چون رشد درخت آهسته و نیرومند است» (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۴۸).

یکی زین درختان، همانا،
جهان نهان تو، آنجا که
... ز یک سو می‌ریزدش برگ
در دره مرگ
و از دیگران سوش، رویان.

(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۴۰۶ - ۴۰۷)

---

2. Bruce Mitt Ford, M.

در ابیات زیر عشق باعث مرگ و تولد دوباره است که از در ممنوع ناخودآگاهی عبور می‌کند و تن، «منِ خودآگاه» را تا مرحله جان، «خود» بالا می‌برد.

هنرِ مردن است آیا عشق
که چنین جادُوانه و زیباست؟
مُردن و باز زیستن در مرگ
راستی را که حالتی والاست...
عشق، آغاز می‌شود با تن
به کجا می‌رسد؟ خدا داناست!
خود عبوری‌ست از درِ ممنوع
آن دری که حضور در فرداست
... عشق، جان آفریدن است از تن

گرچه پایان آن تنی تنهاست... .

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۹۱-۱۹۳)

گویی شاعر در این مرحله به آرزوی «خوشا مرگی دگر...» دست یافته است که آن را حالتی والا می‌خواند. همانگونه که «مرگ نمادین قهرمان سرآغاز دوران پختگی است» (مدرسی، ۱۳۹۵: ۳۹۷).

قهرمان بعد از تجربه کهن‌الگوی مرگ و تولد دوباره در آستانه کشف «خود» قرار دارد.

۳-۲-۲-۳. کشف خود^۱

در کشف «خود»، بعد از تولد دوباره، «منِ خودآگاه در برابر «خود» ناخودآگاه قرار می‌گیرد. در شعر «آن من که می‌سراید» شاعر به وضوح دو «من» را در خود معرفی می‌کند. آن من که می‌نشیند و می‌رود و... خودآگاه است و آن «منِ شگفت» که می‌سراید معادل اصطلاح «خود» است.

---

1. self

آن من که می نشیند و
آن من که می رود
آن من که می خرامد
... بر گردِ من،
ز من‌ها،
انبوه بیماری‌ست:
... بسیار آزمودم و
دیدم
در آینه
من‌ها همه یکی‌ست و گر چند لشکری است؛
اما،
درین میانه،
یکی من،
من شگفت،
آن من که می سُراید، مانا که دیگری‌ست.

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۱۰-۴۱۱)

تمام رفتارهای روزمره و فیزیکی را به «من» نسبت می‌دهد، اما سرودن که جزء لطیف‌ترین افعال بشر و امری درونی است را به «من شگفت» یا «خود» نسبت می‌دهد و این همان اتحاد خودآگاه و ناخودآگاه است؛ «احساس کمال از اتحاد خودآگاه با محتویات ناخودآگاه ذهن ناشی می‌شود» و از همین اتحاد آنچه یونگ «رفتار متعالی روان» می‌نامد، زاده می‌شود و انسان می‌تواند به وسیله آن به والاترین هدف؛ یعنی آگاهی کامل از امکانات بالقوه خود دست یابد» (یونگ، ۱۳۵۲: ۲۳۱).
در ابیات زیر گل آفتابگردان رمزی از اتحاد عاشق (خودآگاهی) و معشوق (ناخودآگاهی) است و نمودی از تمامیت فردی است.

چه دعا گویمت ای گل!
تویی آن دعای خورشید که مستجاب گشتی

شده اتحاد معشوق به عاشق از تو، رمزی
نگهی به خویشتن کن که خود آفتاب گشتی!

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۰۵ - ۲۰۶)

در ابیات زیر شاعر به مرکز وجود خویش راه یافته است و باغ درون خود را برپا کرده است. درون خود را بهار می‌بیند، هر چند جهان بیرون آشفته است؛ «باغ نماد جان، صفات پرورش یافته و طبیعت نظم یافته و مطیع آن نیز هست. باغ در اساطیر پاداش کسی است که مرکز را یافته است» (کوپر، ۱۳۷۹: ۴۸).

چشم بر هم می‌نهم، هستی دو سو دارد:
نیمی از آن در من است و نیم از آن بر من
نیمه در من، بهارانی پُر از باغ است و
آفاقی پُر از باران.

نیمه بر من، زبان چاک چاک خاک و
چشمان کویر کور تباران

چشم بر هم می‌نهم، هستی چراغانی ست
روشن اندر روشن و آفاق در اشراق

می‌گشایم چشم، می‌بینم چه زهر آگین و ظلمانی ست

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۲۹ - ۴۳۰)

در این مرحله از خویشتن‌یابی، کهن‌الگوی تمامیت فعال می‌شود و به سطح خودآگاه ذهن می‌رسد و سرانجام از سازگاری و یکپارچگی دو سویه شخصیت «خود» شکل می‌گیرد. اگر چه در این مرحله فاصله میان خودآگاهی و ناخودآگاهی در درون فرد از میان می‌رود، اما فرد و جهان همچنان از هم جدا می‌مانند. (یاوری، ۱۳۹۶: ۱۱۰)

۳-۲-۳. پیوستگی با جهان^۱

به اعتقاد یونگ رویدادهای جهان بیرون در بسیاری از موارد انعکاسی از روان انسان هستند. یونگ اندیشه توازی غیر علی را پیشنهاد می‌کند و آن را «تقارن» می‌نامد. طبق این اصل در به وقوع پیوستن رویدادها لزوماً اصل علیت دخیل نیست. در بسیاری از موارد محتویات روان ناخودآگاه انسان باعث تغییر در جهان بیرون می‌شوند. به نظر فیزیکدانان نیز اجرام مادی می‌توانند گاهی اوقات اثری بر دیگری داشته باشند بی‌آنکه تبادل نیرویی بین آن‌ها صورت بگیرد (اسنودن^۲، ۱۳۸۹: ۱۶۰-۱۶۷). در این مرحله از فرآیند فردیت نه تنها میان خودآگاهی و ناخودآگاهی وحدت ایجاد شده است، بلکه شخص احساس پیوستگی با جهان نیز دارد. شفיעی کدکنی در مرتبه‌ای بالاتر از تمامیت فردی به پیوستگی با جهان رسیده است چنان که جهان را نتیجه اندیشه و بیان وجود خود می‌داند:

جهان چه باشد غیر از بیان ما ز وجود؟

(شفיעی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۳۰)

در ابیات زیر شاعر فردیت خویش را تا مرحله پیوستگی با جهان پیش برده است و خود را آئینه دیدار و بیدار جهان می‌بیند و این تکامل را با «رفتن به اقلیم زلالی‌ها ز ظلمت‌ها» توصیف کرده است.

آئینه دیدار و بیدار جهان بودن
آن سوی سوی خود نمان بودن
اکنون از دیروز و از فردا گسستن‌ها
از خواست‌ها برخاستن، در خود نشستن‌ها
رفتن به اقلیم زلالی‌ها ز ظلمت‌ها
باز آمدن از هر چه و خود را جهان دیدن
آن سوی تر از آشکاری‌ها، نمان دیدن

(شفיעی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۴۲-۲۴۳)

---

1. unification with the world
1. Snowden, R.

یونگ آفرینش ادبی که از قلمرو تاریک ذهن انسان (ناخودآگاه) سرچشمه می‌گیرد را نوعی مکاشفه می‌داند. وی این شیوه آفرینش را رؤیایی نام می‌نهد؛ زیرا مانند رؤیا برآمده از ناخودآگاه آدمیان و تعدیل‌کننده روان آنان است (یونگ، ۱۳۸۲: ۶۲). در ابیات زیر گویی شفيعی کدکنی با نگاهی هستی‌شناسانه در حالتی نغز-مکاشفه‌ای- یک شعر رویایی را می‌آفریند و خود را جهان می‌بیند.

من هم این لحظه را

خود ندانم:

... بال گسترده، این دم، جهانم؟

حالتی

می‌رود نغز و

آید

شعر بی‌واژه‌ای بر زبانم

(شفيعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۵۴-۲۵۵)

شعر زیر تکاپوی شفيعی کدکنی را برای پیوستن به جهان است. شاعر «من» خودآگاهی را در دسته تاریکی و مرگ قرار داده است و روان خویش را در زمره زندگانی تلقی می‌کند، هستی خویش را با فضله کبوتر عوض می‌کند تا بتواند سبزینه‌ای را افزون کند.

عوض می‌کنم خویش را

با کبوتر

نه

با فضله‌های کبوتر

کزان می‌توان خاک را بارور کرد و

سبزینه‌ای را افزون‌تر

... من آن بذری حاصلم کاین جهان را

نه تغییر دادم

نه تفسیر کردم.

عوض می‌کنم هستی خویش را با
هر آن چیز از زُمرهٔ زندگانی،
هر آن چیز که با مرگ دشمن،
هر آن چیز روشن،
هر آن چیز جز «من»

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۳۹۰-۳۹۱)

در این پیوستگی، جهان کثر نظم و ناموزون را دوست نمی‌دارد و آرزوی تغییر جهان را دارد. جهانی که انسان نوآیین آزاد از کینه دارد. گویی وی با جهانی ژرف و تازه آشنا شده است که در آن نشانی از کینه، بدی و بی‌نظمی (سایه) نیست.

جهان معنای ژرف و تازه‌ای بود
به شیوایی برون ز اندازه‌ای بود
به خود گفتم که در این عمر کوتاه
سرودن خواهمش در وزن دلخواه
... «جهان» را صورتی نو کن پدیدار
یکی صورت که انسانی نو آیین
پدید آری در آن، آزاد از کین
... «جهان» با این بدی مقرون نماید
چنین کثر نظم و ناموزون نماید

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۶۰-۶۲)

۳-۲-۴. یگانگی با کیهان^۱

اندیشهٔ یگانگی انسان با کیهان ریشه در دوران باستان و اسطوره‌های آفرینش داشته است. در اسطوره‌های ایران و جهان نمونه‌های بسیاری از مقایسه بین انسان و جهان وجود دارد. «روان و کیهان در برابرهم مانند دنیای درونی و بیرونی‌اند و در نتیجه انسان از گذر طبیعت

---

1. cosmic unificatio

در همه حوادث کیهان سهیم می‌شود. قواعدی که به طور مرئی یا نامرئی بر طبیعت حاکم است برانسان نیز که به منزله جهان اصغر است؛ حاکم است» (فوردهام^۱، ۱۳۹۴: ۹۱).

یگانگی با کیهان در اشعار بعد از انقلاب شفیعی کدکنی بیشتر دیده می‌شود در اشعاری که ماهیت فلسفی و عرفانی دارند شاعر متمایل است که وجود خودش را با جهان یکی ببیند و جزوی از جهان باشد، نمونه آن شعر «زنده بیدار» است که در آن از منظومه خویش دور می‌شود و چون نغمه‌ای از پرده بیرون در مدار بی‌قراری (چند پارگی روانی)، گم شدن از خویش (تمامیت فردی)، نظم تازه‌ای را در عرصه ایمان (پیوستگی با جهان) می‌آزماید، و خویش را کهکشان و یا ذراتی از اجرام (یگانگی با کیهان) می‌بیند. آنجا هستن و رستن را به خود تبریک می‌گوید:

چون نغمه‌ای،
از پرده بیرون،
راه گم کرده
از زخمه مضراب تار عنکبوتان دور
هرگز نمی‌خواهی در آمیزی
به جمع نغمه قول و غزل‌هاشان
خواهی به وزن خویش باشی، گرچه ناموزون
لبریز از شک و شکیباییت
سیاره‌ای بگسسته از منظومه خویشی
که در مدار بی‌قراری، سلک بی‌راهی
در جست‌وجوی گم شدن از خویش
آغاز نظمی تازه را در عرصه ایمان
می‌آزمایی با تن تنها و تنهاییت
گر کهکشان بی‌کران، ور خردتر ذرات اجرامی
بادت گرامی هستن و رستن
نغزا

---

2. Fordham, F.

خوشا

راها

کز پرده این مویه بیرون می‌زنی گامی

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۳۱۴-۳۱۶)

در ابیات زیر از خاموشی و سکوت نردبانی ساخته است و در موقعیتی رازناک جسم خویش را ذره‌ای در کهکشان می‌بیند. این همان نشانه مطلوب و یگانگی با کیهان است.

صبح بود و آسمان

لاجوردینی روان

ساختم در لحظه‌ای

خامشی را نردبان

بر شدم بر بام راز

خویش را دیدم به تن

ذره‌ای در کهکشان ...

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۳۴-۴۳۵)

یگانگی شاعر تا آنجا می‌بینیم می‌خواهد بعد از مرگ، تمام نیروهای درون خود را به جهان بازگرداند آرزو می‌کند پس از مرگ نیز در آفرینش حضور داشته باشد و جسمش با عناصر طبیعت درآمیزد.

چون بمیرم - ای نمی‌دانم که؟ - باران گن مرا

در مسیر خویشتن از رهسپاران کن مرا

خاک و باد و آتش و آبی کزان بسرشتی‌ام

وامگیر از من، روان در روزگاران گن مرا

آب را، گیرم به قدر قطره‌ای، در نیمروز

بر گیاهی، در کویری، بار و باران گن مرا

مشت خاکم را به پابوس شقایق‌ها ببر

وین چنین چشم و چراغ نوبهاران گن مرا

باد را هم‌رمزم طوفان کن که بیخ ظلم را
برکند از خاک و باز از بی‌قراران کُن مرا
خوش ندارم، زیر سنگی، جاودان خفتن خموش
هر چه خواهی کُن ولی از رهسپاران کُن مرا

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۹۳-۴۹۴)

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر، تأملی بر شعر شفیی کدکنی در ارتباط با مراحل سه‌گانه فرآیند فردیت طبق نظریه یونگ انجام گرفت. آنچه از تجزیه و تحلیل اشعار وی به دست می‌آید، این است که سیر تحول شخصیت شفیی کدکنی با فرآیند خویش‌یابی در مراحل سه‌گانه روانشناسی تحلیلی یونگ هم‌خوانی دارد. شاعر با بهره‌مندی از اندیشه‌های عرفانی-فلسفی، اجتماعی و غنایی توانسته مضامین مختلف را با ماهیت‌های زمان خودش بسراید و در دوره‌های مختلف شعری، شاعری موفق است که درک درستی از زمانه خویش داشته است و اندیشه‌های شاعرانه‌اش در ارتباط با روانشناسی یونگ هماهنگی میان کهن‌الگوها را نشان می‌دهد به گونه‌ای که «خود» ناخودآگاه شاعر با «من» خودآگاه سازش دارد. طی فرآیند فردیت، «خود» شاعر با رسیدن به «آنیمای» خویش و مقهور کردن «سایه» به هدایت «پیر رهنما» از «پراگندگی روانی» رهایی یافته است. در مرحله بعد با آغاز «کهن‌الگوی سفر» و تبدیل شدن «من» به «قهرمان» با تجربه «مرگ» و تولد دوباره» به «تمامیت فردی» نائل شده است. بعد از تمامیت فردی با «باز آمدن از هر چه و خود را جهان دیدن» به «پیوستگی با جهان» رسیده است تا اینکه در طلب و تکاپوی روانی تا آخرین مرحله؛ یعنی «یگانگی با کیهان» پیش رفته و «خویش را به تن ذره‌ای در کهکشان» توصیف کرده است. شفیی کدکنی قهرمان فرآیند فردیت در اشعار خویش است و اینگونه رهایی خویش را تهنیت می‌گوید «بادت گرامی هستن و رستن».

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

سپاسگزاری

از استاد راهنما رساله‌ام دکتر طلوعی آذر جهت راهنمایی‌های عالمانه‌شان و همچنین از دقت و عنایت ارزشمند هیأت تحریریه فاضل مجله متن پژوهی ادبی کمال تشکر را دارم.

ORCID

Mahin Omidian

<http://orcid.org/0000-0002-5531-4141>

Abdullah Tolouieh Azar

<http://orcid.org/0000-0002-3127-9388>

منابع

- اسنودن، روت. (۱۳۸۹). *خودآموز یونگ*. ترجمه نورالدین رحمانیان. چاپ سوم. تهران: انتشارات آشتیان.
- الیاده، میرچا. (۱۳۶۸). *آیین‌ها و نمادهای آشناسازی (رازهای زادن و دوباره زادن)*. ترجمه نصرالله نگویی. چاپ اول. تهران: انتشارات آگه.
- بروس میت‌فورد، میراندا. (۱۳۸۸). *فرهنگ مصورنمادها و نشانه‌ها در جهان*. ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور و زهرا تاران. چاپ اول. تهران: انتشارات کلهر و انتشارات دانشگاه الزهرا (س).
- حسینی، مریم و شکیبی ممتاز، نسرين. (۱۳۹۴). روانشناسی اسطوره و داستان؛ رویکردی نوین در نقد ادبی. *متن پژوهی ادبی*، ۱۹(۶۴)، ۷-۲۹. doi: 20.1001.1.22517138.1394.19.64.1.5
- رشیدیان، بهزاد. (۱۳۷۰). *بینش اساطیری در شعر معاصر فارسی*. چاپ اول. تهران: انتشارات گستره.
- ستاری، جواد. (۱۳۶۶). *رمنز و مثل در روانکاوی*. چاپ اول. تهران: انتشارات توس.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). *آیین‌های برای صدها*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات سخن.
- _____ . (۱۳۷۶). *هزاره دوم آهوی کوهی*. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). *نقد ادبی*. چاپ سوم. تهران: انتشارات فردوس.
- فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۷۰). *احادیث مثنوی*. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
- فوردهام، فریدا. (۱۳۹۴). *مقدمه‌ای بر روانشناسی یونگ*. ترجمه مسعود میربها. چاپ دوم. تهران: انتشارات جامی.
- کوپر، جی سی. (۱۳۷۹). *فرهنگ مصورنمادهای سنتی*. ترجمه ملیحه کرباسیان. چاپ اول. تهران: انتشارات فرشاد.
- گورین، ویلفرد و دیگران. (۱۳۸۳). *مبانی نقد ادبی*. ترجمه فرزانه طاهری. چاپ سوم. تهران: انتشارات نیلوفر.

- مدرسی، فاطمه. (۱۳۹۵). *فرهنگ توصیفی نقد و نظریه‌های ادبی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مورنو، آنتونیو. (۱۳۷۶). *یونگ، خدایان و انسان‌مدرن*. ترجمه داریوش مهرجویی. چاپ اول. تهران: انتشارات مرکز.
- یاوری، حورا. (۱۳۹۶). *روانکاوی و ادبیات: دو متن، دو انسان، دو جهان: از بهرام تا روای بوف کور*. چاپ دوم. تهران: انتشارات سخن.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۵۲). *انسان و سمبول‌هایش*. ترجمه ابوطالب صارمی. چاپ اول. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- _____ (۱۳۶۸). *چهار صورت مثالی: مادر، ولادت مجدد، روح، چهره مکار*. ترجمه پروین فرامرزی. چاپ اول. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- _____ (۱۳۷۱). *خاطرات، رؤیاهای، اندیشه‌ها*. ترجمه پروین فرامرزی. چاپ دوم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- _____ (۱۳۸۲). *انسان امروزی در جستجوی روح خود*. ترجمه فریدون فرامرزی و لیا فرامرزی. چاپ اول. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

Translated References to English

- Bruce Mitt Ford, M. (2009). *The Culture of Illustrated Symbols and Signs in the World*. Translated by Abolghasem Esmailpour and Zahra Taran, (1st ed.). Tehran: Kalhor: Al-Zahra University. [In Persian]
- Cooper, J. C. (2000). *Illustrated Culture of Traditional Symbols*. Translated by Maliheh Karbasian (1st ed.). Tehran: Farshad. [In Persian]
- Eliade, M. (1989). *Mirrors and Symbols of Familiarity (Secrets of Birth and Rebirth)*. Translated by Nasrullah Neguei (1st ed.). Tehran: Agah. [In Persian]
- Fordham, F. (2015). *An Introduction to Jungian Psychology*. Translated by Massoud Mirbaha (2nd ed.). Tehran: Jami. [In Persian]
- Forouzanfar, B. Al. (1997). *Masnavi Hadiths* (5th ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Guerin, W. et al. (2004). *Fundamentals of Literary Criticism*. Translated by Farzaneh Taheri, (3rd ed.). Tehran: Niloufar. [In Persian]
- Hosseini, M., & Shakibi Mumtaz, N. (2015). "Psychology of Myth and Story; A New Approach in Literary Criticism". *Literary Text Research*, Vol. 19, No. 64, 7-29. dor: 20.1001.1.22517138.1394.19.64.1.5 [In Persian]
- Jung, C. G. (1973). *Man and his Symbols*. Translated by Aboutaleb Saremi (1st ed.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]

- _____. (1989). *Four Archetypes: Mother, Rebirth, Soul, Cunning Face*. Translated by Parvin Faramarzi (1st ed.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
- _____. (1992). *Memoirs, Dreams, Thoughts*. Translated by Parvin Faramarzi (2nd ed.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
- _____. (2003). *Modern Man in Search of His Soul*. Translated by Fereydoun Faramarzi and Leila Faramarzi (1st ed.). Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- Modarressi, F. (2016). *Descriptive Culture of Literary Criticism and Theories* (2nd ed.). Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Moreno, A. (1997). *Jung, the Gods and Modern Man*. Translated by Dariush Mehrjoui (1st ed.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Rashidian, B. (1991). *Mythical Insights in Contemporary Persian Poetry* (1st ed.). Tehran: Gostareh. [In Persian]
- Sattari, J. (1987). *Mystery and Proverbs in Psychoanalysis*, (1st ed.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Shafiee Kadkani, M. R. (2004). *A Mirror for Sounds*, (4th ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- _____. (1997). *The Second Millenary of Mountain Deer* (1st ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Shamisa, S. (2002). *Literary Criticism* (3rd ed.). Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Snowden, R. (2010). *Jung's Tutorial*. Translated by Nouredin Rahmanian, (3rd ed.). Tehran: Ashtian. [In Persian]
- Yavari, H. (2017). *Psychoanalysis and Literature: Two Texts, Two Humans, Two Worlds: From Bahram to Buffor Narration* (2nd ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]

استناد به این مقاله: امیدیان، مهین و طلوعی آذر، عبدالله. (۱۴۰۲). تأملی بر فرآیند فردیت در اشعار شفاهی کدکنی. متن پژوهی ادبی، ۲۷ (۹۸)، ۳۵-۷۲. doi: 10.22054/LTR.2021.55698.3182

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.